

С. С. Мирза, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеський державний університет внутрішніх справ,
ORCID ID: 0000-0002-4155-7513

РЕАЛІЗАЦІЯ ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРИНЦИПІВ ЛАТИНСЬКОГО НОТАРІАТУ В УКРАЇНІ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

У статті проаналізовано основоположні принципи латинського нотаріату та їх реалізацію в Україні, виокремлено найважливіші проблеми нотаріату, вирішення яких потребує удосконалення вітчизняного законодавства про нотаріат.

Встановлено, що інституту латинського нотаріату був сформований в країнах, на які вплинуло римське право і які мають відповідні фундаментальні юридичні концепції. Визначено основні риси, які характеризують український нотаріат та обґрунтовано, що протягом всього періоду свого розвитку український нотаріат прагнув до міжнародного нотаріату латинського типу.

Встановлено, що в Україні в умовах реформування інституту нотаріату реалізуються більша кількість досліджених нами принципів латинського нотаріату, за виключенням: принципу, який передбачає те, що нотаріус не входить до ієрархії державних чиновників або службовців та принципу, відповідно, до якого держава має повноваження встановлювати кількість нотаріусів, достатню для належного виконання ними професійних обов'язків.

Обґрунтовано, з урахуванням історичного досвіду функціонування нотаріату в Україні, а також запозичення позитивного зарубіжного досвіду країн Європи, що найбільш оптимальним є організація нотаріальної діяльності, яка базується на латинській моделі. Наголошено на тому, що подальший розвиток нотаріату латинського типу в Україні сприятиме прогресивному розвитку вітчизняного нотаріату.

Проаналізовано базові принципи латинського нотаріату, які ще не реалізовані в українське нотаріальне законодавство, чи реалізовані не в повному обсязі, та доведено необхідність їх імплементації у вітчизняне законодавство.

Визначено, що, керуючись у своїй діяльності принципами незалежності та неупередженості, діючи від імені держави, нотаріус особисто несе юридичну відповідальність (адміністративну, цивільну) за неналежне виконання нотаріальних дій, стаючи ключовим суб'єктом у захисті прав фізичних та юридичних осіб.

Ключові слова: нотаріальна діяльність, типи нотаріальних систем, латинський нотаріат, нотаріат, нотаріальна діяльність, принципи латинського нотаріату, юридична відповідальність.

S. S. Myrza. Implementation of the fundamental principles of Latin notary in Ukraine: domestic and foreign experience

The article analyzes the fundamental principles of Latin notary and their implementation in Ukraine, highlights the most important problems of notary, the solution of which requires improvement of the national legislation on notary.

It has been established that the institution of Latin notary was formed in countries that were influenced by Roman law and that have the corresponding fundamental legal concepts. The main features that characterize the Ukrainian notary are determined and it is substantiated that during the entire period of its development, the Ukrainian notary aspired to an international notary of the Latin type.

It was established that in Ukraine, under the conditions of the reform of the notary institution, a greater number of the principles of the Latin notary that we have studied are implemented, with the exception of: the principle that the notary is not included in the hierarchy of state officials or employees and the principle, accordingly, that the state has the authority to establish the number of notaries, sufficient for their proper performance of professional duties.

It is substantiated, taking into account the historical experience of the functioning of notaries in Ukraine, as well as borrowing positive foreign experience of European countries, that the most optimal is the organization of notarial activities based on the Latin model. It was emphasized that the further development of the Latin-type notary in Ukraine will contribute to the progressive development of the domestic notary.

The basic principles of Latin notary, which have not yet been implemented in the Ukrainian notarial legislation, or have not been implemented in full, have been analyzed, and the necessity of their implementation in the national legislation has been proven.

It was determined that, guided by the principles of independence and impartiality in his activity, acting on behalf of the state, the notary personally bears legal responsibility (administrative, civil) for the improper performance of notarial acts, becoming a key subject in the protection of the rights of individuals and legal entities.

Key words: notarial activity, types of notarial systems, Latin notary, notary, notarial activity, principles of Latin notary, legal responsibility.

Постановка проблеми. Наукове дослідження будь-якого правового інституту, категорії, явища не може обійтись без аналізу принципів, тобто вихідних засад, ідей, на яких базується становлення, розвиток та реалізація останніх. Відповідно дослідження поняття «принципи» привертають на себе увагу вчених у різних галузях права: конституційному, цивільному, адміністративному, кримінальному тощо.

Історично склалося так, що перші дослідження принципів права з'явилися у другій половині 40-х років ХХ ст. і цей процес триває до сьогодні. За загальним правилом поняття «принцип» походить від латинського слова «*principium*», яке означає начало, основа. Так, принцип – це те, що лежить в основі певної теорії науки, внутрішнє переконання людини, основне правило поведінки. У свою чергу, тлумачний словник української мови трактує поняття «принципи» в декількох значеннях, зокрема як: основне вихідне положення певної наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку; основний закон точної науки; особливість, покладену в основу створення або здійснення будь-чого, спосіб створення або здійснення чогось; правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства і т. ін.; переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці [1, с. 693].

Стосовно положень чинного законодавства України про нотаріальну діяльність слід відзначити, що, на жаль, у спеціальному Законі України від 2 вересня 1993 р. № 3425-ХІІ «Про нотаріат» [2] принципи нотаріальної діяльності є нерозкритими, якщо бути більш точним, то поняття «принцип» взагалі не вживається. У зв'язку із цим вважаємо, що всі наявні визначення, розкриття сутності і змісту принципів відображають доктринальні положення вчених.

У попередніх дослідженнях нами неодноразово зазначалося, що одним із винаходів цивілізованого суспільства є система латинського нотаріату. У науковій літературі такий стан речей отримав назву «вільний нотаріат» у формі «вільної професії» [3, с. 148]. Діяльність нотаріату в сучасній Україні становлять систему складних, взаємопов'язаних правових принципів і норм, що визначають функціонування нотаріату як інституту регулювання цивільних відносин. Разом з тим, на практиці у нотаріальному середовищі існують проблеми, які потребують постійного удосконалення, як основ законодавства про нотаріат, так і форм його організації. Враховуючи зазначене, існує необхідність у постійному пошуку нових, досконаліших, в українських умовах сьогодення форм діяльності нотаріату. На нашу думку, досягти вищевказаного можливо лише за умови вивчення зарубіжного досвіду функціонування інституту нотаріату в Європі загалом і в Україні зокрема.

Стан дослідження проблеми. Окремі проблеми реалізації основоположних принципів латинського нотаріату неодноразово розглядалися у наукових працях таких вітчизняних учених, як К. Білько, А. Гуледза, М. Долинська, М. Дякович, О. Криштопа, С. Ковальчук, І. Невзорова, О. Старчук, Л. Шевчук та інших дослідників. Однак вивчення питання реалізації принципів латинського нотаріату в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду, а також удосконалення законодавства про нотаріат на постійній основі зберігають свою актуальність. Відповідно це обумовлює необхідність подальших ґрунтовних досліджень у зазначеному напрямку.

Мета і завдання дослідження. Метою даної наукової роботи є аналіз основоположних принципів латинського нотаріату та їх реалізація в Україні з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду країн Європи.

Виклад основного матеріалу. За загальним правилом існує два типи нотаріальних систем, де форми організації нотаріату відрізняються в залежності від того, які функції у державі виконує нотаріат у сфері реалізації прав. До першого типу належать нотаріальні органи англосаксонських країн, до компетенції яких входить лише засвідчення документів і підписів (Англія, США). Нотаріальна система англосаксонського типу характеризується тим, що кодифіковані закони тут нечисленні, джерелами права є в основному традиції та прецеденти, які створені юридичною практикою. Інший тип нотаріальної системи складають нотаріальні органи країн латинського, так званого «писаного», права, де з метою скорочення кількості справ визначається особлива важливість письмових доказів [4].

Формування України як незалежної, правової держави, на наш погляд, має супроводжуватися постійним розвитком відродженої у 1993 році системи латинського або вільного, незалежного нотаріату. Тут хочеться підтримати думку тих науковців, які вважають, що в Україні відроджується, а не започатковується латинська модель нотаріату, оскільки остання, більшою мірою, була об'єктивно притаманна вітчизняному праву впродовж багатьох століть. Нагадаємо, що, по-перше, латинський нотаріат реалізується у формі вільної професії, а, по-друге, виконує публічну соціально-правову функцію від імені держави.

У контексті нашого дослідження слід відзначити, що важливим кроком у напрямі розвитку латинського нотаріату стало прийняття Нотаріальної палати України (далі – НПУ) спочатку як спостерігача, а у 2013 році як постійного члена до одного з найавторитетніших міжнародних об'єднань – Міжнародної Спільки Латинського Нотаріату, яка з 2015 року стала Міжнародною спількою нотаріату.

Якщо говорити про базові принципи системи латинського нотаріату, то вони були затверджені 18 січня 1986 року Бюро при Комісії з міжнародного співробітництва МСН та Постійною Радою в Гаазі 13, 14 та 15 травня 1986 року. Ці принципи являють собою прямий результат роботи конгресів, що проводилися МСН з моменту його заснування. Вони стосуються діяльності нотаріату, його функцій як знаряддя суспільного служіння [5, с. 64]. Принципи систематизовані, що дозволяє посилатися на них, не звертаючись до висновків Конгресів, і отримати інструмент, який служить орієнтиром для нотаріатів тих країн, які ще не входять до Спільки, але наближаються до цього і виявляють бажання сприяти поширенню нотаріального закону або покращенню і удосконаленню своїх законодавств у цьому напрямку. Вважаємо це положення виправданим та цілком підтримуємо його.

Проведений у попередніх дослідженнях аналіз формування інституту латинського нотаріату дає підстави зробити висновок про те, що, коли мова йде про нотаріат латинського типу, то маємо на увазі системи нотаріату, що сформувалися в країнах, на які вплинуло римське право і які мають за фундамент відповідні юридичні концепції. Отже, по-перше, усі європейські правові системи характеризуються наявністю та розвитком нотаріату латинського типу; по-друге, у зазначених країнах створений механізм, у відповідності з яким нотаріус внаслідок публічного характеру його функцій просто не вправі відмовити зацікавленій особі у виконанні нотаріальної дії; по-третє, керуючись у своїй діяльності принципами незалежності та неупередженості, діючи від імені держави, нотаріус особисто несе юридичну відповідальність (адміністративну, цивільну) за неналежне виконання нотаріальних дій, стаючи ключовим суб'єктом у захисті прав фізичних та юридичних осіб.

Протягом часу країни, які сприйняли римське право, та в яких поширений нотаріат латинського типу, тільки зміцнюють свої позиції на шляху побудови правової держави на демократичних засадах. На підставі викладеного можна визначити низку ознак, які притаманні нотаріату, зокрема, в розвинених країнах Європи: відображає публічно-правову природу нотаріальної діяльності; є нормативною, історичною категорією, що виникла і розвивалася впродовж багатовікової історії.

На сьогоднішній день існує близько двадцяти принципів латинського нотаріату. Остання їх редакція затверджена Асамблеєю нотаріатів-членів МСН у Римі у 2005 році. Принципи розбиті на чотири групи: а) нотаріус та його службові обов'язки; б) нотаріальні документи; в) організація нотаріальної професії; г) нотаріальна деонтологія.

Визначення поняття нотаріуса в першому принципі латинського нотаріату: нотаріус – фахівець у галузі права є публічною посадовою особою, яку призначає на посаду держава, що має повноваження надавати вірогідності юридичним актам і угодам, які він засвідчує та надавати консультації особам, котрі звернулися до нього за допомогою, є ключовим для духу і букви нормативного регулювання латинського нотаріату, оскільки на його основі будується вся його ідеологія. Цей принцип, відображає дві функції нотаріуса: нотаріус – офіційна особа та нотаріус – правовий радник.

Другий принцип – нотаріальна функція є публічною, але виконує її нотаріус незалежно і неупереджено, не входячи в ієрархію державних чиновників або службовців. Це положення можна пояснити наступним, а саме мова йде про відносно, а не абсолютно приватний, вільний нотаріат, тобто нотаріат приватний в організації своєї діяльності, але публічний у своєму функціонуванні. Разом з тим, нотаріус у своїй діяльності виконує державні функції та обіймає довірену йому державою посаду, відповідно нотаріус несе, серед іншого, адміністративну відповідальність та його професійна діяльність обмежена і підлягає контролю з боку держави. Цей контроль носить попереджувальний характер. Здебільше метою вказаної перевірки є виконання нотаріусом завдань відповідно до покладених на нього обов'язків, однак безпосередньо при здійсненні своїх рішень нотаріус є незалежним, що нагадує цим статус судді.

Третій принцип свідчить про те, що нотаріальна діяльність поширюється на усі неконфліктні правові дії, забезпечує клієнтові правову безпеку, запобігає можливим судовим спорам і конфліктам, які можуть бути вирішеними за допомогою правової медіації та є незамінним інструментом для здійснення добросовісної справедливості. На нашу думку, прояв нотаріуса як медіатора є окремим напрямком наукових досліджень. Зауважимо, що ми підтримуємо необхідність офіційного запровадження поняття «медіація у законодавчій базі України та наділення функцією медіатора не лише спеціально підготовлених для цього осіб – медіаторів, а також наділення цією функцією зокрема, нотаріусів. У контексті досліджуваного питання доречною є наукова думка М. Дякович, яка вважає, що, якщо для багатьох категорій юристів медіація може стати додатковою роботою, то для нотаріуса медіація є вже невід'ємною частиною його роботи, яку він виконує в силу закону [6, с. 138]. На підтвердження цього зазначимо, що дійсно нотаріус жодним чином не має права «тиснути» на сторони або спонукати їх до прийняття рішення, він не має права надавати перевагу жодній із сторін і зобов'язаний підтримувати та забезпечувати баланс інтересів сторін, у тому числі й третіх осіб, яких стосується спір.

До вказаного слід додати, що залучення нотаріусів в якості медіаторів є поширеною практикою в розвинених зарубіжних державах. До того ж у рішеннях XXIII Конгресу Міжнародного союзу латинського нотаріату (Афіни, 2001 р.) справедливо зазначалося, що нотаріус, який в силу своїх професійних обов'язків має підводити інтереси сторін до спільної згоди, пояснюючи їм правові наслідки, відповідно нотаріус більш за всіх інших представників інших юридичних професій, призначений бути медіатором. Виходячи з цього, вважаємо, що залучення нотаріуса до медіації є не тільки бажаним, а й вкрай необхідним на сучасному етапі розвитку альтернативних способів вирішення спорів.

Яскравою ілюстрацією вищезазначеного є Центр медіації НПУ, який було створено з метою об'єднання нотаріусів, які практикують у сфері медіації, а також задля участі в законотворчій роботі, впровадження та розвитку альтернативних способів вирішення спорів, створення єдиної практики медіації в нотаріаті, сприяння додатковому закріпленню за нотаріатом України статусу інституту попереджувального правосуддя. Водночас було успішно організовано навчальну програму «Медіація: базові навички для нотаріуса» [7]. Вважаємо, що впровадження нотаріусами медіативних технік є потужним механізмом позасудового врегулювання спорів.

Наступні сім принципів латинського нотаріату, що стосуються юридичної природи нотаріальних документів і можуть бути зведені до таких основних постулатів, які у своїй більшості, закріплені і в українському законодавстві: нотаріальними є акти, що засвідчені нотаріусом; при їхньому складанні нотаріус, дотримуючись приписів законів, інтерпретує волю сторін та адаптує форму її викладу до вимог закону; нотаріус є єдиним автором своїх актів і несе повну відповідальність за їх складання, маючи право прийняти чи відхилити будь-який проєкт, наданий йому або внести до нього зміни; засвідчені копії нотаріальних актів мають силу оригіналу; нотаріальні документи мають як презумпцію законності, так і презумпцію правильності їх змісту і можуть бути оскаржені винятково у судовому порядку, вони наділені доказовою і виконавчою силою. Погоджуємося із позицією Л. Шевчук, що останній з цього розділу принцип є ключовим для нормативного регулювання латинського нотаріату, адже він проголошує правило, що нотаріальні акти, які відповідають вищезазначеним принципам, мають визнавати усі держави (члени МСЛН) і породжувати ті ж доказові, виконавчі та правоутворюючі наслідки, що і в країнах їх походження [8, с. 106].

Якщо ми звернемо свою увагу на наступні принципи, то вочевидь вони визначають загальні засади організації нотаріальної професії. Зокрема, чинне вітчизняне законодавство визначає умови допуску до нотаріальної професії, встановлюючи необхідність проведення певних випробувань, але у будь-якому випадку від кандидатів вимагається отримання освітнього ступеня з правознавства і висока юридична кваліфікація; також встановлюється сфера компетенції нотаріуса, кількість нотаріусів, достатня для належного виконання обов'язків; обов'язковою визначається участь нотаріусів у органі нотаріального самоврядування.

І, нарешті, остання група принципів латинського нотаріату стосується саме нотаріальної етики. Закон кожної країни визначає дисциплінарний режим нотаріусів під постійним контролем державної влади та органу нотаріального самоврядування; нотаріус зобов'язаний бути лояльним і чесним щодо клієнтів, держави і колег по професії, зберігати нотаріальну таємницю; вибір нотаріуса роблять виключно сторони; нотаріус має бути неупередженим, проте неупередженість може виявлятися і шляхом надання адекватної допомоги стороні, яка перебуває у менш вигідному становищі щодо іншої сторони, з метою отримання необхідного балансу для укладення справедливої угоди; нотаріус зобов'язаний дотримуватися правил професійної деонтології як на національному, так і міжнародному рівні [8, с. 106].

У цьому аспекті хочемо зазначити, що професійна етика нотаріусів України ґрунтується на таких основних принципах як: незалежність, що полягає у максимальній свободі нотаріуса від будь-якого впливу чи тиску, від неправомірного втручання у його діяльність; законність, що означає: у професійній діяльності нотаріус зобов'язаний дотримуватися чинного законодавства України, сприяти реалізації принципів верховенства права та законності, застосовувати всі свої знання і професійну майстерність для належного захисту прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб; об'єктивність та неупередженість передбачають здійснення професійної діяльності відповідно до законодавства і принесеної присяги та бути неупередженим при вчиненні нотаріальних дій; перевага інтересів фізичних та юридичних осіб перед своїми власними інтересами, інтересами колег, партнерів, співробітників [9, с. 243].

Аналіз історії становлення та розвитку інституту нотаріату в Україні, який був проведений нами у попередніх дослідженнях, дає підстави зробити висновок, що, за винятком певних нетривалих періодів часу, основоположні принципи латинської моделі нотаріату були закріплені у вітчизняному законодавстві. У вирі сучасних правових подій можна спостерігати ситуацію, яка свідчить про те, що деякі принципи латинського нотаріату були повністю відображені у вітчизняному законодавстві, а деякі частково, однак залишається група принципів, які зовсім не були враховані.

Проведений аналіз принципів латинського нотаріату дозволяє нам зробити висновки щодо їх реалізації в Україні. Отже, серед першої групи принципів, що стосується визначення поняття нотаріуса та нотаріальних функцій повністю в українському законодавстві не реалізований другий принцип, оскільки в Україні існує дві форм нотаріату: державний і приватний. Інші принципи враховані, однак потребують деталізації. Щодо принципів, які визначають природу нотаріальних документів, доцільно констатувати, що більшість із них дійсно реалізовані в українському законодавстві про нотаріат.

Серед третьої групи принципів латинського нотаріату, які визначають загальні засади організації нотаріальної професії, повністю нереалізованим у чинному законодавстві України залишається принцип, відповідно до якого держава має повноваження встановлювати кількість нотаріусів, достатню для належного виконання ними професійних обов'язків. До вказаного слід додати, що раніше цей принцип було відображено у законодавстві України, що підтверджувалося наявністю нотаріальної квоти, яку було скасовано на законодавчому рівні у 1998 році. Принципи, що стосуються професійної етики нотаріусів, дійсно є імplementованими в національне право, хоча деякі з них потребують уточнення.

Висновки. Отже, під поняттям принципів латинського нотаріату необхідно розуміти такі категорії, як вихідні теоретичні положення, основні, керівні засади (ідеї), які відображають зміст і спрямованість його норм та характеризуються визначенням правового статусу нотаріуса та його обов'язків; організації нотаріальної діяльності та нотаріального самоврядування; норм нотаріальної деонтології та характеристикою складання нотаріальних документів. Вважаємо, що подальший розвиток нотаріату в Україні, а також реалізація принципів латинського нотаріату в Україні, повинні базуватися на: зарубіжному досвіді, зокрема,

розвинених європейських країн із моделлю латинського нотаріату; сучасних світових тенденціях розвитку нотаріату, пов'язаних з діяльністю такої міжнародної неурядової організації, як Міжнародна Спілка Нотаріату, до складу якої входять національні об'єднання незалежних нотаріусів; а також на базових принципах латинського нотаріату. Подальше впровадження принципів латинського нотаріату в українське законодавство сприятиме входженню України у європейський правовий простір.

Список використаних джерел:

1. Білодід І.К. Словник української мови: в 11 тт. АН УРСР. Інститут мовознавства. Київ: Наукова думка, 1970-1980. Т. 7. 1976. 1040 с.
2. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993. 3425-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. Ст. 383.
3. Ковальчук С.П. Принципи адміністративно-правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні. *Юридичний бюлетень*. №5. 2017. С. 147-151.
4. Сучасні системи нотаріату – історія їх розвитку. URL: http://www.npu.in.ua/pro-npu/istoria/suchasni_sistemi_notariatu_-_istoriya_jh_rozvitku# (дата звернення: 12.09.2023).
5. Криштопа О. Міжнародний союзу нотаріату: принципи латинського нотаріату та їх значення для діяльності нотаріусів України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2011. Вип. 88. С. 63-67.
6. Дякович М.М. Пропозиції щодо розвитку медіації в нотаріальній практиці нотаріусів України. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 137-140.
7. Нотаріат України реформується за стандартами ЄС. *Юридична газета*. № 17 (747). URL: <https://yur-gazeta.com/interview/notariat-ukrayini-reformuetsya-za-standartami-es.html> (дата звернення: 12.09.2023).
8. Шевчук Л. Основоположні принципи латинського нотаріату та їх реалізація в Україні: історико-правовий аспект. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2018. Вип. 66. С. 103-110.
9. Ухач В.З. Юридична деонтологія і професійна етика : навч. посіб. Тернопіль: Вектор, 2015. 335 с.